

Kvernsteinsproduksjonen i Selbu

Selbu har den største konsentrasjonen av kvernsteinsbrudd i Norge. [Beltet](#) er omkring 30 km langt og ca 1,5 km bredt og omfatter mer enn 1000 brudd. Området strekker seg fra Brennrya i nord over Kvernfjellvatna, Høgfjellet, over Roltla ved Svartåsen og videre i sør til innunder Bukkhammeren. De fleste og største bruddene ligger midt i Skarvan og Roltdalen nasjonalpark.

Kvernbruddet Lerhølet 1886. Her ser vi spellgubben i bruk

åpne mens andre er helt gjengrodd og ser ut som myrhull. Flere steder står rester av hustuffer tett i tett oppe på bruddkantene. En av de gamle kvernfjellshyttene er restaurert og flyttet ned til [Kalvåa](#). Det er også satt opp en rekonstruert hytte inne i Høgfjellet. Opptil 15-20 mann kunne bo i en slik hytte. Oppholdsrommet med sengebenker var lafta av tømmer. Den andre enden av hytta fungerte som stall og smie og var oppmurt av stein.

Kulturlandskapet har også spor av eldre ferdselsveier, redskaper og maskinelt utstyr som ble brukt under utvinningen. Flere steder ses rester av spellgubber, en vinsj som heiste steinene opp fra bruddene. Små og store bruddstein ligger spredt i landskapet. Enkeltkvernsteiner og deler av kvernstein, halve eller oppdelt opp i kakestykker, ses også.

Kvernstein fra Selbu var kjent for sin gode kvalitet. Materialet er omdannet glimmerskifer isprengt krystaller av staurolitt (ståltyt) og granat (bruntyt). Steinen hadde den egenskapen at islettet av krystaller var så hardt at steinen delvis kvasset seg selv etter hvert som den ble slitt.

Handel

Handel og eksport av Selbustein ble fra 1850-tallet i hovedsak besørget av bygdas to store handelsmenn Fredrik Birch og Gustav Christophersen. Disse sto for salg og transport av tusener av kvernsteiner. Steinene ble frakta med båt over Selbusjøen til Klæbu og deretter videre med hest og kjerre til Trondheim. Den ettertraktede varen ble deretter transportert til inn- og utland. Man regner med at kvernstein fra Selbu dekket ca 90 % av markedet i Norge. Eksporten gikk i hovedsak til Sverige, Danmark og noe til Russland. Under utvandringen til

Amerika var det også mang en håndkvern som var selvfølgelig reisegods for selbyggen. Bøndene selv fraktet stein over fjellet til Rørosmartnan, hvor bl.a. svensker og østerdøler var kjøpere.

Arbeidet

Arbeidet i kvernfjellet pågikk for det meste om vinteren. Bøndene var da fri for andre plikter og dro til fjells rundt 1. november. Å tømme bruddene for vann tok nesten like mye tid som selve utvinningen. Isen måtte fjernes, og bruddene måtte lenses for vann med bøtter og øser. Det var et møysommelig og tidkrevende arbeid. Heverten ble ikke tatt i bruk før rundt 1885.

Brudd med gjenngrodde kanter.

Til selve utvinning av steinen ble det fra først av brukt slegge og kile, men på 1800-tallet ble virksomheten mer effektiv og industrialisert da kruttet ble tatt i bruk. Kvernsteinene ble grovt tilhugget inne i kvernfjellet. De ble lagt på sleder og frakta med hester på skareføre rundt påsketider ned til bygda for videre bearbeiding. Hjemme på garden foregikk finhugginga og sandraginga som finslipte steinene til å bli et perfekt par.

På slutten av 1800-tallet ble de gamle kvernsteinene utkonkurrert av utenlandske og støpte steiner. Endring av kostholdet med overgang til annen korntype, importert hvete og rug, bidro også til at de gamle kvernsteinene ikke lenger dugde. De var best egnet til å male bygg og havre. Transportutgiftene var også et betydelig handikapp for kvernsteinen fra Selbu, den kunne ikke lenger konkurrere på pris. Kvernfjellsdrifta opphørte ca 1914 og ble erstattet av strikkinga som utviklet seg til å bli en like viktig næringsvei og inntektskilde for bygda som kvernsteinsproduksjonen hadde vært.

Råemner grovt tilhugget

Nyere forskning

Geologer fra Norges geologiske undersøkelse (NGU), i samarbeid med arkeologer og historikere fra Sør-Trøndelag fylkeskommune, har i årene 2006-2007 gjennomført en fullstendig kartlegging av bruddene i kvernfjellet. Over 1000 brudd er dokumentert mot bare tidligere antatt 300. På sikt har Selbu kommune også planer om et større prosjekt som går på kartlegging av geologien i løsmasser og berggrunn innenfor samme område.

I disse planene inngår også registrering av kulturminner tilknyttet kvernsteinsdrifta. Andre kjente kvernsteinsbrudd i Norge er Hyllestad, Vågå, Saltdal og Brønnøy. Av disse lokalitetene er det bare Hyllestad, på nordsiden av Sognefjorden, som kan konkurrere med Selbu i størrelse og produksjon. Man antar at kvernsteinsutvinninga i Hyllestad begynte omkring 700

og varte til ca 1930. Produksjonen ble imidlertid på 1800-tallet utkonkurrert av kvernstein fra Selbu.

Tekst: Birgitta Odén

Kilder:

Karl H. Brox: *Steiner som ga brød*, artikkel i GEO, nr. 4, 2007.

<http://www.geo365.no/sfiles/4/32/6/file/SteinerSomGa.pdf>

P. O. Rolseth: *Selbu og Tydals historie, Kvernfjellet*, 2000 (1947).

Kjell Hårstad, redaktør: *Selbu i fortid og nåtid*, bind 1, 1972.

Selbu og Tydal historielag: redaktør Gisle Røe: *Selbu og Tydal. Geologi, gruvedrift og kulturminner, turbok*, 2001.

Elling Alsvik, Kalle Sognnes, Anne Stalsberg: *Det kgl. Norske Videnskabers Selskab, museet, Rapport, arkeologisk serie 1981:1*.

Johannes Fløtre: *Selbusteinen. Gamal Handverks-industri, selbyggens verneverdige kulturarv*, 2007.